

LUDMANN MIHÁLY

„RAJZOLJAM ÁT A HEGYEKET?”

„A Kárpátok koszorúja a történelmi hazát rajzolja körül. Az átkosban egy tévés főnök arra kért hogy a mondák a magyar történelemből című rajzfilmjeimben a középkorias térképeken változtassam meg a hegykoszorú alakját, mert a cseh-szlovák és román elvtársak meg fognak sértődni. Rajzoljam át a hegyeket? – kérdeztem.”

Jankovics Marcell: Trianon

Jankovics Marcell *Trianon* című könyve nem a ma divatos forrásalapú történelemtudomány mintáját követi, amelyeknél a dokumentumok objektivitása mögé bújva a szerző önkényesen, mondanivalójának és céljának megfelelően válogatja, vágja és rendezzi a korabeli írásokat. Ez a kötet a szerző megfogalmazása szerint illusztrált esszé. Jankovics figyelme sokfelé kiterjed, mindent bemutat, összefoglal, amit a téma szempontjából szükségesnek vél, nincsenek benne viaskodó önellentmondások. Olyan kézikönyv, amely a történelemben kevésbé jártas olvasót is elkalauzolja a história bonyolult világában. Ennek az egyik oka a szilárd erkölcsi elkötelezettsége és az igazság tényeken alapuló megmutatása. A másik – ami különös erénye a kötetnek – az illusztrációk egyedi és rendkívül kifejező használata, amely önmagában is alkalmassá teszi a könyvet a történetiség megjelenítésére. Azonban itt együtt szerepelnek, mert a kép és szó együttese különös erőt képviselhet, ha azt művészi adottsággal rendelkező grafikus alkotja meg. A művészetnek az a rendeltetése, hogy a létezőt megjelenésében mint igazat fogja fel és ábrázolja, vagyis úgy, ahogyan az önmagához illő, magán- és magáért létező tartalomnak megfelel, írta Hegel az *Estétika* című művében. Tehát, amit a művész megjelenít, az akkor igaz, ha a formailag hiteles és a benne megjelenő tartalom is őszinte. Azonban a Hegel utáni korban átértékelődött a művészet és kultúra szerepe az emberi civilizációban.

A XX. század a tömegek lázadásának kora, ahogyan Ortega Y Gasset megfogalmazta és leírta ezt a jelenséget¹. A tömegkultúra születésének ideje, amelynek emblemikus ter-

méke a film, amit végtelenszer le lehet játszani és bárhova el lehet vinni. A színház arisztokratikusabb műfaj, oda jólszituáltság látszatát keltő öltözetben megy az ember és tudja, hogy bár egy darabot sokszor játszhatnak, egyik előadás sem pontosan ismétli a másikat. A film mellett a másik tömegkultúrát szolgáló, a XX. században kiteljesedő, az irodalom és képzőművészet szintézisére törekvő új találmány a képregény és

ennek megfilmesített változata, a rajzfilm. De nemcsak a kultúra vált tömegessé századunkban, hanem az étkezés, a szórakozás és az orvoslás is. Minden olyan, mintha futószalagon gyártanák. Henry Ford azért találta fel a futószalagot, hogy olcsóvá és egyenértékűvé tegye a termékeit – és ezzel együtt a fogyasztókat is. Nem véletlenül vált Ford az új időszámítás alapjává Huxley „Szép új világ” című könyvében. Átalakult a hadviselés is, és ezt egyértelműen a Nagy Háború mutatta meg a világnak. A régi egyéni vitézség helyét átvette a láthatatlan ellenség ágyú- és géppuskarüze. A szemben álló felek soha nem látott létszámú seregeket vonultattak fel, és ebben a háborúban a technika összes vívmánya megjelent.

Jankovics Marcell Trianon című könyve szokatlan és mérész vállalkozás, de kétségtelenül Jankovics újító művész. Ez azonban nem a korunkra jellemző öncélú újításokat jelentette a pályája során, hanem művészi megfontolásból fakad, amely mögött morális értékek húzódnak meg. Ez jellemzi a pályáját és az, hogy elkötelezett a magyar kultúra hagyományának a folytatásában. Művészetében a kontúr nélkül megrajzolt *Fehérlófia* szokatlan újítás volt. A megszokott kommersz rajzfilmek torz figuráival szemben hiteles alakok és formák jellemzik. Nagyszerűen kihasználta a műfaj azon sajátját, hogy a mozgó képek változnak. Jankovics művében ez nem a filmekre jellemző vágásokban jelenik meg, hanem a rajzolt képeknél lehetőség van az egymásból való átalakulásra, így új formát öltenek magukra. Ennek az 1981-ben bemutatott rajzfilmnek a felújított változata ebben az évben kerül újra a közönség elé. Ott a magyar népművészet képi világa volt a domináns, de *Az ember tragédiájának* animációs feldolgozása megmutatta, hogy Jankovics a kultúrtörténet képi világában ugyanolyan otthonosan mozog, és ezt szándékanak megfelelően tudja használni. Kétségtelen, hogy ezek az animációs filmek új képi világot teremtettek. Egy-egy állókép önálló illusztrációként is használható.

A kép és szöveg egyik jellemző típusa, ahol a szöveg kép-aláírásként jelenik meg. Ezt Jankovics is használja, mert bár a kép a főszereplő, de egy-egy rövid szöveg megerősíti a képi ábrázolást. A másik jellemző és elterjedt együttes a képregény. Csábító és kommersz lehetőség a történelmet így feldolgozni, és megtették már sokan. A képregény az amerikai kultúra jellegzetes terméke, filmszerűen összefűzött állóképei egy történetet jelenítenek meg, de Jankovics nem élt ezzel a lehetőséggel. A Trianon című könyvben a képregényekre jellemző szóbuborékba zárt mondatok is ritkán jelennek meg, és csak ott, ahol ez a legkifejezőbbnek tűnik. Az egyik ilyen ábra az, amely Linder Béla hadügyminisztert ábrázolja, kinek jól ismert mondatai szerepelnek a szóbuborékban: „Nem kell hadsereg többé! Soha többé katonát nem akarok látni!” Állítólag részegen mondta, a rajzoló erre a figura kezé-

ben levő pohárral és üveggel utal. Linder mellett Kemál pasa látható, aki megtagadta a sèvres-i béke aláírását, megszervezte a török hadsereget és a fegyveres ellenállást².

Jankovics Marcell megírta és illusztrálta művét. Az illusztráció önálló műfaj, amely azóta van, amióta könyv létezik. A kézzel írt kódexekben, az első nyomtatott könyvekben is jelen voltak a rajzok, és ez lényegében a XX. századig kizárólagos képi megjelenítés volt. Sajátos, hogy ez a hagyomány nem halt ki a nyomdai technika tökéletesedésével, ami lehetővé teszi az egyre jobb minőségű képek nyomtatását, különösen irodalmi művek esetében igényeljük a művészi grafikai illusztrálást. Milyen lehet egy könyvillusztráció? A megszokott, legyen az regény vagy verseskötet, néhány rajzot tartalmaz, amely mellett lehet szöveg is vagy önálló képes oldal. A kép és szöveg háromféle viszonyban létezhet, és általában ez meghatározza az egész könyvet. A Trianon című albumban mind a három variáció megtalálható. A nemzeteket megjelenítő oldalakon, mint a 44. oldalon, a kép az egész lapot kitölti. Arra is van példa, hogy csak a szöveg kap helyet, mint a 106. oldalon. Azonban a legtöbb lapon kép és szöveg változó arányban és elhelyezésben jelenik meg. Nem mondhatjuk azt, hogy már előre látjuk, mi következik. A jó illusztráció változatosságot tud teremteni, és fontos az is, hogy a képek egyenrangúak legyenek a szöveggel. Mind a kettő fontos, mert informál és érzelmileg hat. A szöveg a racionalitást erősíti, míg a képek az érzelmekre jobban hatnak. Mit lehet elmondani a képekkel? Ha a 26. oldalon levő ábrát nézzük, kibontakozik a Magyar Királyság határa. Középen Görgey és mögötte a magyar trikolor látható, va-

lamint felismerhető a Szent Koronás és a Kossuth-címeres zászló. Önmagában ez a három szimbólum már nagyon sok mindent elmond a történelmünkről. A nyugati határ mellett Metternich kezeit dörzsöli, hiszen azt látja, hogy északon felfegyverezve támadnak a honvédseregére, délről Jellasics támad osztrák zászló alatt, szerb pópá lázítja a híveit, karddal és keresztrel a kezében, míg Erdélyben a védtelen magyar városokra rontanak a fellázított románok, akik megdöbbentő kegyetlenséggel végeztek több tízezer magyarral az Erdélyi-érchegység környékén levő településeken. És erről a képrészletről eszünkbe juthat Sass Flóra, akinek a szüleit legyilkolták. Sass Flóra az első női utazó és felfedező volt Samuel Baker feleségeként. Ekkor tették nyomorékká Paál László festőművész csecsemő öccsét is. A felgyújtott nagyenyedi kollégiumban pótolhatatlan dokumentumok is elégték. Az osztrák tisztek megdöbbenne nézték ezt a kegyetlenséget, de nem tettek ellene semmit. A magyarirtás vezérének, lancunak már régen szobrokat állítottak, és a nagyenyedi népiertás vezetőjének, Severnek is szobrot emeltek tetteinek színhelyén 1993-ban. Egy jó rajz gondolatokat indít el és érzelmeket vált ki...

Ebben a kötetben nincsenek reprodukciók, három kivétellel. Az egyik a Népszava 1919. március 22-i címlapja, valamint Pozsony és Kolozsvár 1920-as etnikai összetételét bemutató, Pólya Tibor által megrajzolt ábrák. Jankovics sokkal szívesebben használ rajzokat, és ez szokatlan, mert egy hiteles, XX. századi történelmi eseményeket bemutató könyvben szívesen reprodukálnak korabeli fotókat. A fénykép illusztrál egy eseményt, és ez ebben a században már természetes és megszokott a fényképezés fejlődésének köszönhetően, amely kiszorította a korábban erre a célra használt képzőművészetet. Elég csak Zichy Mihálynak a cári udvarban végzett tevékenységére gondolni, aki nagyszerű festményeken örökítette meg az udvar életét, a cár koronázását, a fogadásokat vagy a vadászatokat.

A térképek is a történelmi témájú könyvek szükségesekellei, mert nyomon lehet követni rajtuk például egy hadjárat eseményeit, vagy a tematikus térképeken be lehet mutatni országok, régiók gazdasági jellemzőit. Ebben a könyvben csak térképszerű ábrázolások vannak, amelyek így a rajzok körébe tartoznak, amit természetesen Jankovics ugyanazzal a technikával rajzolt meg, mint a grafikákat, de szerepük ebben az esetben is hasonló.

Ezt a művészi egységet, amelynek a lényege, hogy rajzok jelenítik meg az eseményeket, a szerző ott is megtartja, ahol a leggyakrabban támaszkodnak fényképekre és korabeli képzőművészeti alkotásokra, és ez a portré. Természetesen ebben a korban már minden történelmi szereplőnek van arca, amely alapján felismerhető és azonosítható egyedisége van. Ez nem volt mindig így, ezért a középkori uralkodóinkról készült szobrok arcai (mint a millenniumi emlékművön levő Könyves Kálmán vagy IV. Béla ábrázolása) csak művészi elképzelést hordoznak. A Szent István-ábrázolásokban, amelyek hasonlóak, a barokk korban kialakított uralkodóképmás alapján megteremtett portréjelleg ismerhető fel. Jankovics Marcell a portrékat megrajzolta, kitűnő karakterérzékkel, gyakran csak néhány vonallal.

Nagyon kifejezőek a figurális többalakos kompozíciók. Ezek között vannak fotószerűen felépített, megkomponált grafikai alkotások, mint a 103. oldalon levő illusztráció. Ez olyan, mintha fotó alapján készült rajzot látnánk. A tér megjelenítése és a szereplők arcainak karakteres megmutatása is erre utal, azonban a rajzoló igazi grafikákká változtatta, a felületek alakításában használja a feketére színezést, a csíkozást és az egyszerű körvonalas ábrázolást. Jankovics nagyvonalú. Nem mutat meg minden részletet, nem akar fotószerűen felidézni történeteket, jó grafikushoz illően tudja, hogy kevesebbrel többet lehet elmondani.

A változatosságához a szerző sokféle megoldást felhasznál. Ezek között megjelennek a karikatúrákra jellemző rövid és

Károlyi Mihály nevében Linder Béla aláírja a belgrádi konvenciót (1918. november 13.)

sommás ábrák, mint pl. ahol az olaszokat kirúgták Fiuméből. A humor több helyen is tetten érhető. Nagyon kifejező a báb-szerűen ábrázolt halott Ferenc József és a belőle szinte kiröppenő IV. Károly, koronázási palástban, koronával és jogarral, aki itt nem más, mint „Az új lepke”. És valóban, uralkodása igencsak kérészetű volt.

Plakátokra jellemző megoldások is felbukkannak, mint az önálló, cseh államért küzdő titkos ellenállási mozgalom, a Maf-

fia megjelenítése. Ezt a nagyméretű dekoratív képek és a hangsúlyos, önálló, a könyv szövegétől eltérő betűtípus teszi azzá.

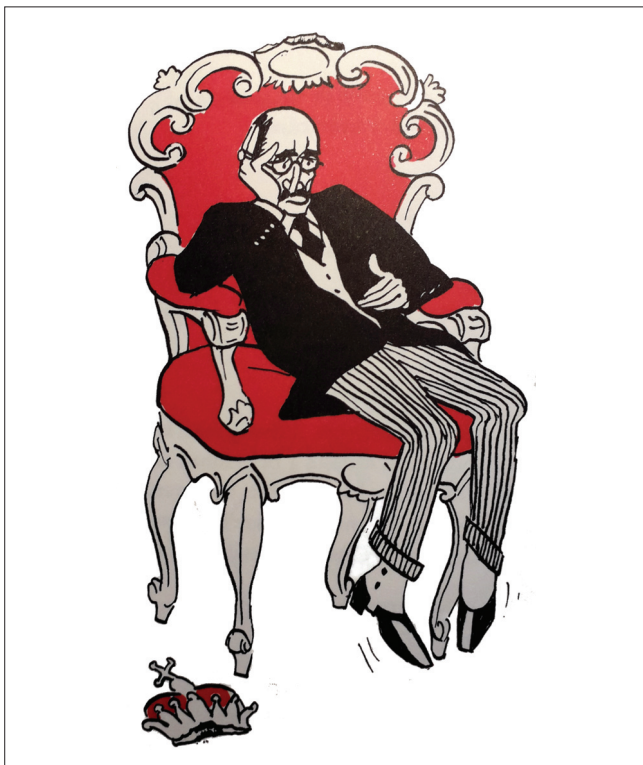
Nagyon fontosak az egyszerű magyarázó ábrák, mint például azok, amelyek megmutatják a háborús veszteségeket. Egyértelmű képi információk, sebesültek, sírok, számok; lényegében a följük írt címek nélkül is érhetőek.

A kötetben a képi montázsok is fontos szerephez jutnak. Azon az ábrán, amelynek a képaláírása Tisza István bejelentése, hogy „Ezt a háborút elvesztettük”, a miniszterelnök közepén áll, úgy, ahogyan majd később Zala György megjeleníti a Kossuth téri emlékművön. Körülötte bírálói, akik között jól felismerhető Károlyi Mihály és Ady Endre is.

Az illusztrációk rendszerint fekete-fehér grafikai alkotások, ahol a borító színes, de belül csak fekete grafikák láthatók. Jankovics könyvében a színek nem tolakodóak, alapvetően nem változtatják meg az illusztrációk grafikai jellegét, de fontos és informatív szerepet kapnak. Ahol a színek természetesen jelen vannak, azok a nemzetek zászlói. De megjelennek olyan ábráknál is, amelyek a történetet segítik értelmezni. Amikor Románia hadüzenet nélkül megtámadta Magyarországot, ezt a művész úgy ábrázolja, hogy hazánk keleti határát nemzeti színekkel jelöli, míg a támadók mellett a román zászló színei láthatók. A kötetben a leggyakrabban használt szín a vörös. Lehet az a trónszék bársonya, amelyen a királyság szimbólumai, jogar, országalma, a trónon felül a korona látható. A bal szélén egy ajtó, amelyen kilép valaki, aki magával vonzsol egy uralkodói öltözetű gyermeket. Ez, ahogyan négy sor meg is magyarázza, azt mutatja meg, hogy IV. Károly felfüggesztette uralkodói jogait. A következő oldalon a trónszéken jól felismerhetően, karakteresen megjelenítve láthatjuk Károlyit, aki a november 16-án kikiáltott Magyar Népköztársaság elnökeként ül a trónon, és a korona előtte a földön hever. A vörös, fekete és fehér itt esztétikai és

tartalmi szereppel is bír. A vörös máshol a vér színeként jelenik meg, így utal a művész a kivégzett aradi tábornokokra, de vonatkozhat a tűzre, amely megsemmisítette a nagyenyedi kollégiumot, és természetesen a kommunista szereplőkre és ténykedésükre is, ha a történet azt igényli. De arra is látunk példát, hogy a vörös egyszerűen csak egy csík az egyenruhán.

Károlyi Mihály a trónszéken

A könyv érdeme, hogy Trianon tragédiájának következményeit nem zárja le a békediktátum megkötésével, hanem ennek máig erő hatásait is felvillantja, és nagyon tanulságos azzal szembeülni, hogy Trianon nem csak lezárt, hanem megnyitott egy újabb történelmi fejezetet. A történelem csupán visszafelé történelem, a későbbi korok történészei fedezik fel, mutathatják meg az összefüggéseket.

Jó lapozni, olvasni ezt a könyvet. Sok alapvető információt megismerhetünk, és összeállhat a kép, amelyből a különböző

Az Axis „Európa-tortájának” bécsiszetelei

történelemkönyvekben csak részleteket láthatunk. A változatos képisége önmagában is teljes értékűvé teszi. Illusztrált esszét tarthat a kezében az olvasó, ahogyan Jankovics Marcell nevezi a művét, amit tisztelettel elfogadunk és hozzátehetjük a saját gondolatainkat is. Jó kézbe venni és olvasni, nézegetni az ábráit, amelyek jól értelmezhetőek és grafikai értékük miatt a szemnek is tetszőek. Az igazság hitelesíti a művet, mert a létezését megjelenésében mint igazat fogja fel – s ábrázolja szövegben és képben.

Jankovics Marcell: Trianon. Lektorálta Szakály Sándor. Méry Ratio Kiadó, 2019., 264 pp.

JEGYZETEK

¹ Lásd Sipos Endre: Adalékok a hazugság antropológiájához, Trianoni Szemle, 2017. január–július, 170–175. o.

² A magyarok hivatkoznak is rá, mondván, nekünk sem kellett volna aláírni a békeokmányt.